

ҲИНДИЙ ТИЛИДА КЕЛИШИК КАТЕГОРИЯСИНИ ИФОДАЛОВЧИ ГРАММАТИК ТЕРМИНЛАРНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАРЖИМАСИ ХУСУСИДА

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10335064>

PhD Камола РАХМАТЖОНОВА,

Тошкент давлат шарқшунослик университети, Тошкент, Ўзбекистон

Тел.: +998909474123; Email: kamolarahmatjonova@gmail.com

***Аннотация.** Мазкур мақолада ўзбек замонавий ҳиндишунослигида ҳанузгача ўз ечимини топмаган келишик грамматик категориясининг кўрсаткичларини ифодаловчи, ҳиндий тилида विभक्ति 'vibhakti', рус тилида эса послелог деб юритилувчи атаманинг ўзбекча таржимасида дуч келинадиган айрим муаммолар ва уларнинг ечими ҳақида сўз боради. Ушбу мақолани ёзишда илмий ҳамда услубий адабиётларга таянилди.*

***Калит сўзлар:** грамматик категория, келишик, послелог, вибхакти, парсарг, кўмакчи.*

***Аннотация.** В данной статье говорится о некоторых проблемах, возникающих при узбекском переводе термина विभक्ति 'vibhakti' на хинди, и послелога на русский язык, который представляет собой показатели грамматической категории согласия, еще не нашедшей своего решения в современной узбекской индологии, и их решения. При написании статьи использовалась научно-методическая литература.*

***Ключевые слова:** грамматическая категория, падеж, послелог, вибхакти, парсарг, вспомогательный.*

***Abstract.** There are some problems in this, the term vibhakti in the Uzbek translation is an Indian language, and the Russian language, which represents the grammatical category of the noun, has not yet found its solution in modern Uzbek Indology. Scientific and methodical literature is used in writing the article.*

***Key words:** grammatical category, case, poslelog, vibhakti, parsarg, auxiliary word.*

Маълум бир тилдан бошқа тилга грамматик терминларнинг таржима қилиниши мураккаб ва тадқиқотчидан билим ва тажриба талаб қиладиган жараёнدير. Чунки бир тилда мавжуд грамматик термин иккинчи тилда айнан мос ҳолатда учрамаслиги мумкин. Бироқ бу танланган тил грамматикасида мазкур функциявий вазифанинг мавжуд эмаслигидан далолат бермайди.

Жумладан, ҳиндий ва ўзбек тилларининг грамматик қатламида келишик категорияси мавжуд. Ўзбек тилида мазкур термин келишик дейилса, ҳиндий тилида कारक 'ka:rak' деб юритилади. Бу грамматик категория икки тилда ҳам айнан бир функционал вазифани бажаради, яъни келишиклар муайян қўшимчалар воситасида гапда сўзларни бир бирига боғлаш учун хизмат қилади.

Машҳур тилшунос олим Ж. Лайонз маълумотига биноан келишик – отнинг грамматик категорияси ҳисобланиб, мазкур от нарса-предмет ва ҳодиса билан ифодаланган муносабатни англатувчи категориявий маънони билдиради ва шу билан гапдаги бошқа сўзларга нисбатан муносабатини ифодалайди [4, 9].

Келишик категориясининг аниқ ифода шакли – келишик шакллари бўлиб, аниқ товуш қаторларидан иборат морфемалардан тузилган, улар асос морфемалар билан бирга сўзга аниқ маъно беради. Ўзгариш тизимини вужудга келтирувчи келишик шаклларининг йиғиндиси турланиш дейилади [4, 9].

Ҳинд тилшуноси В.Прасаднинг фикрича, гапда от ва олмошларни бошқа сўзлар билан боғловчи грамматик категория – कारक 'ka:rak' дейилади, мазкур термин ўзбек тилида вазифасига кўра айнан келишикка мос келади. Шунингдек, от ёки олмошнинг феъл билан муносабатини таъминловчи грамматик категория ҳам келишикдир. Олимнинг таъкидлашича, ҳиндий тилида от ёки олмошнинг ने 'ne', को 'ko', से 'se' каби послелоглар билан бириккан ҳолатда келиши келишик категориясидир. Шундай послелоглар билан келган сўзлар бошқа сўз билан бирикса, сўз бирикмалари ҳосил бўлади. ने 'ne', को 'ko', से 'se' каби послелоглар турли келишикларга хосдир. Мазкур послелоглар от ёки феъллар билан бирикиб, कारकपद 'ka:rakpad' «келишикли бирикма» ёки क्रियापद 'kriya:pad' «феълли бирикма» ларни ҳосил қилади. Бундай бирикмаларсиз биронта жумлани тасаввур қилиш мумкин эмас.

Масалан, रामचन्द्र जी ने ... समुद्र पर बन्दरों से पुल बंधवा दिया 'Ra:mchandra ji: ne ... samudr par bandarōN se pul baNdhva: diya:'. «Рамчандар ... денгизда маймунлардан кўприк ясаптирди.»

Бу гапда रामचन्द्र जी ने 'Ra:mchandra ji: ne' «Рамчандар (бош келишикда, гапдаги иш ҳаракат тугалланган замонда)», समुद्र पर 'samudr par' «денгизда», बन्दरों से 'bandarōN se' «маймунлардан» ва पुल 'pul' «кўприк» отларнинг турли хил кўринишлари бўлиб, мазкур отлар बंधवा दिया 'baNdhva: diya:' «ясаптирди» феъли билан боғланган [5,101].

Олим ҳиндий тилидаги келишиклар сонини саккизта деб кўрсатади ҳамда келишикларни ифодалаш учун от ёки олмошлардан кейин махсус белгилар

кўйилади, мана шу белгилар ҳиндий тили грамматикасида विभक्तियाँ ‘vibhaktiya:N’ дейилади (бу ерда विभक्तियाँ ‘vibhaktiya:N’ – विभक्ति ‘vibhakti’ нинг кўплик шакли). Баъзи ҳиндшунос олимлар мазкур келишик кўшимчаларини परसर्ग ‘parsarg’ деб ҳам юритадилар, мазкур сўзнинг луғавий маъноси тиллардаги предлогга айнан мос тушади. Яна бир ҳиндшунос олим К.Важпейининг «келишик кўшимчаларини विभक्तियाँ ‘vibhaktiya:N’ деб номлаш бизга анъанага айланган, уни परसर्ग ‘parsarg’ сўзи билан алмаштириб қўллашдан не наф?» иборасига қатъий урғу беради. Шу фикрларга таянган ҳолда келишик кўшимчаларини анъанавий йўлдан бориб, विभक्ति ‘vibhakti’ деб аташ тўғри бўлади, дейди. Фикримизча, мазкур терминнинг вазифавий ҳолатидан келиб чиқиб, ўзбек тилида изоҳланса, келишик шакллари ёки келишикни ифодаловчи шакл ясовчи аффиксал морфема дейиш тўғри бўлади [1, 19].

Яна бир ҳинд тилшуноси Ҳариванш Синҳга кўра, ҳиндий тилида келишик कारक ‘ka:rak’, предлог परसर्ग ‘parsarg’ ҳамда кўшимча विभक्ति ‘vibhakti’ ўртасида фарқ бор. Аммо кўпинча мазкур сўзларнинг маъно муносабатида тушунмовчилик ва чалкашлик юзага келади. Унинг фикрича, विभक्ति ‘vibhakti’ термини санскрит тилида аффикснинг бир тури сифатида ишлатилган. Панини ўз грамматикасида аффиксларни иккига бўлган: от ва сифатлар билан ишлатилувчи кўшимчалар ва феъллар билан ишлатилувчи кўшимчалар. Мазкур кўшимчаларни у умумий тарзда विभक्ति ‘vibhakti’ деб номлаган. परसर्ग ‘parsarg’ предлог бўлиб, у анча замонавий термин ҳисобланади ҳамда гапда сўзларни бир бири билан боғлайди. कारक ‘ka:rak’ келишик термини эса, гапда сўзларни бир-бирига боғлаш учун хизмат қиладиган грамматик категория номидир [5, 102].

Юқоридагилардан кўринадики, ҳиндий тилидаги келишик категориясини ифодаловчи шаклларнинг қандай номланиши ҳиндшунос олимлари орасида ҳам баҳс-мунозарали мавзудир. Бу эса ўз навбатида ўзбек ҳиндшунослари ўртасидаги мунозарали ҳолатга олиб келиши табиий.

Маълумки, Ўзбекистонда ҳиндий тили қарийб 80 йилдан буён ўргатилиб келинмоқда. Дастлаб ҳиндий тили рус тилшунослари томонидан нашр қилинган дарслик ва ўқув қўлланмалар ёрдамида рус профессор-ўқитувчилар томонидан ўргатилган. Ҳозирги кунда эса бир қатор ўзбек ҳиндшунос олимлари етишиб чиққан. Улар томонидан ҳиндий тили ўргатилинмоқда.

Ўзбек тилида ҳиндий тили грамматикасининг ифодаланишидаги бир қатор терминлар каби келишик шаклларининг ҳам қандай номлаш ҳанузгача

муҳокама талаб қиладиган мавзу бўлиб қолмоқда. Ўзбек ҳиндшунослигида ҳиндий тилидаги келишиқ кўшимчаларини ифодаловчи воситаларни кўп ҳолларда орт кўмакчи деб келтирилгани кўзга ташланади¹. Ваҳоланки, “Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати” ҳамда “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” да орт кўмакчи термини учрамайди. Мазкур адабиётларга кўра, кўмакчилар – от ёки отлашган сўзлардан кейин келиб, восита, мақсад, сабаб, вақт, макон каби муносабатларни билдирувчи ёрдамчи сўзлар: билан, учун, сингари, сайин, қадар ва ҳ.к. Ўзбек тилидаги кўмакчилар уч турга бўлинади: асл кўмакчилар, орт кўмакчилар, феъл кўмакчилар [1, 53].

Фикримизча, ҳиндий тилида келишиқ кўрсатгичларини таҳлил этишда орт кўмакчи терминини ишлатиш мос келмайди. Мазкур термин рус ҳиндшунослари томонидан послелог деб юритилади. «Словарь лингвистических терминов» луғатига кўра, послелог – отдан кейин қўлланилувчи ва отнинг гапда бошқа сўзларга муносабатини ифодалаш вазифасини бажарувчи ёрдамчи сўзлардир. Послелоглар гапда бажарадиган вазифасига кўра, предлогларга жуда ўхшашдир [3, 271].

Тадқиқот жараёнида аутентик материаллар асосида қуйидаги хулосага келинди, ҳиндий тилидаги келишиқ кўрсатгичларини икки гуруҳга ажратиш мумкин: послелоглар (ने ‘0, ҳиндий тилида ўтимли феъллар ўтган замонда келган эгадан кейин ишлатилади’, को ‘-ни, -га’, से ‘-дан’, का (के, की) ‘-нинг’, में ‘-да (ичида)’, पर ‘-да (устида)’ ва кўмакчилар эса (से ‘билан’, में ‘орасида’) каби.

Кўринадики, ҳиндий тилидаги келишиқ кўрсатгичи ҳисобланган бир морфема бир вақтнинг ўзида ҳам келишиқ шакли бўлган морфема ҳам кўмакчи вазифасини бажариши мумкин. Қандай вазифада келаётгани гап мазмунидан англашилади.

Бироқ тадқиқот натижасида умумий тилшунослик нуқтаи назаридан орт кўмакчи грамматик термини учрамади ҳамда ҳиндий тилида келишиқ кўрсатгичларини ўзбек тилига орт кўмакчи термини билан аташ бироз ғализроқ. Чунки ўзбек грамматик терминлари орасида орт кўмакчи атамаси мавжуд эмас. Фикримизча, мазкур термин ўзбек ҳиндшунослигида послелог тарзида ишлатилгани маъқул. Аутентик материаллардан кўринадики, ҳиндий тилида послелог ҳамда кўмакчи терминларининг маънолари деярли бир хил, айни чоғда улар орасида семантик ҳамда функционал фарқлар ҳам учрайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES):

¹ Асосан ҳиндий тили дарсликларига шундай ҳолат кузатилади. Жумладан, Р.А.Аулова, Б.Р.Раҳматов, М.Қ.Содиқова “Ҳиндий тили” дарслиги 1-қисм, Тошкент, 2008.

- [1] – А.Ҳожиёв Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати, Т.
- [2] – Ўзбек тилининг изоҳли луғати А.Мадвалиёв таҳрири остида, 2006-2008.
- [3] – Жеребило Татьяна Васильевна Словарь лингвистических терминов, 2010.
- [4] – Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику, пер.с.англ. – М., Наука, 1978.
- [5] – वासुदेवनन्दन प्रसाद – आधुनिक हिन्दी व्याकरण और रचना – भारती भवन, पटना, 2003.
- [6] – Khudoyorovich, K. K., Rasuljanovna, I. N., Khalmuratovna, R. Z., & Eshkobilovna, K. D. (2020). The Issues of Word Choice in Fiction Translation. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(04).

